

УДК 172.4: 321.728

ШТУРХЕЦЬКИЙ Сергій Володимирович,
кандидат наук із державного управління, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ВОЄН: ЩО ПОТРІБНО ЗНАТИ ЖУРНАЛІСТАМ

У статті визначено особливості ведення сучасних військових операцій, із якими доводиться стикатися у своїй діяльності журналістам, що висвітлюють у ЗМІ бойові дії.

Ключові слова: журналістські стандарти, гібридна війна, висвітлення бойових дій.

Постановка проблеми. «Жоден репортаж не вартує життя журналіста» – такими словами починаються і закінчуються будь-які тренінги з безпеки Міжнародної Федерації журналістів (МФЖ), українських творчих і професійних спілок, інших організацій, котрі мають величезний досвід підготовки журналістів до роботи в «гарячих точках» усієї планети [1].

Людство всю свідому (і, мабуть, несвідому – просто не було тоді журналістів, і не збереглося писемних звісток) історію вело війни. Природа конфліктів, напевне, одна і та ж – боротьба за ресурси. Однак останні століття додали ще й «ідеологічно» мотивовані війни, коли тільки на основі певних релігійних чи ідеологічних установок «дозволяється» убивати людей, попередньо визначивши певні соціальні класи, нації чи релігійні громади як «ворогів».

Усе це вимагає адекватного науково-практичного аналізу задля опису нової реальності, яка загрожує життю і журналістів, більшість із яких уперше зіткнулися із викликами воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби узагальнити правила безпечної поведінки журналістів під час висвітлення бойових дій здійснювалися на основі міжнародного досвіду і раніше [2]. Чи не першу серйозну спробу до узагальнення досвіду висвітлення бойових дій саме українськими репортерами та операторами було здійснено у 2012 році О. Клубанем [3]. Досвід вітчизняний від 2014 року було узагальнено українськими фахівцями за допомогою іноземних експертів і викладено, зокрема, у таких посібниках як [4] – за допомогою Міжнародної Федерації Журналістів та [5] за допомогою ОБСЄ.

З'явилися і книги, написані військовими журналістами вже за час воєнних дій на сході України, наприклад, збірка оповідань тележурналіста А. Цапленка [6]. Питанням протидії пропаганді та специфіці ведення гібридних воєн присвячені праці вітчизняних учених В. Горбуліна, Г. Почепцова, В. Іванова, Є. Магди та інших.

У той же час невисвітленими залишається низка питань, зокрема, суспільно-політичного контексту, який впливає на розвиток подій і всередині якого ніби опиняється журналіст.

Метою статті є визначення на основі наявних джерел особливостей ведення сучасних військових операцій, з якими доводиться стикатися у своїй діяльності журналістам, що висвітлюють у ЗМІ бойові дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. По-перше, слід відзначити гібридний характер війни. Війна сучасності досягла ще більш складного, не схожого з хрестоматійними прикладами, вигляду. Її тому досить часто називають війною гібридною, коли немає чіткої лінії розмежування, важко встановити відмінності між конфліктуючими сторонами, а всілякі правила ведення війни зневажаються.

До того ж, сучасна гібридна війна характеризується її проведенням на багатьох фронтах – економічному, політичному (дипломатичному), інформаційному. І безпосередньо військова складова конфлікту, якою б вона болісною і трагічною не була в основному для мирного населення в зоні проведення спецоперацій – не є головною складовою. Відтак роль журналістів та інформації надзвичайно зросла.

Як журналісти можуть впливати на припинення війни (публікуючи факти насилля та гуманітарних катастроф і привертаючи увагу міжнародної спільноти), так і журналістів можуть використовувати для подальшої ескалації конфлікту. І правил цього використання чи якихось моральних застережень дуже часто не існує. Журналістам можуть «згдувати» інформацію з метою обману громадської думки, із журналістів можуть «зняти» розвідувальні дані, життя журналістів перетворюється на розмінну монету – від банального викупу до показової страти з метою терору.

Нерідко всі інші складові гібридної війни підпорядковуються інформаційній, а тому ми маємо свідчення мирних мешканців Луганщини, які і до цих пір з острахом і вороже ставляться до журналістів. Бо, особливо на початку воєнного протистояння на Донбасі, обстріли мирних об'єктів не розпочиналися, поки не прибували на місце події журналісти. Використовуючи правові норми щодо захисту журналістів, диверсанти нерідко при собі мають документи, які посвідчують їх приналежність до журналістського

співтовариства [7]. Це, та й інші моменти викликає ще і досі підозріле ставлення до журналістів із боку військових.

З огляду на це журналісту ще перед плануванням своєї поїздки в зону підвищеного ризику, варто визначитися – з якою метою буде ця поїздка. Для красивого селфі на фоні військової техніки? Для аватарки із автоматом у руках? Лише для «червоного» рядочка в резюме? Якщо Ви на ці запитання відповіли «ні», якщо готові до важкої, невдячної, але потрібної для торжества демократії і відновлення миру роботи – то тоді все-таки радимо прочитати і цей матеріал, і набагато більші за інформативністю посібники, створені на основі реального журналістського досвіду висвітлення конфліктів. Їх усі можна знайти у відкритому доступі і, окрім уже згадуваних посібників [2-5], це можуть бути і [8] та [9].

По-друге, слід відзначити глобальний характер війни. Сучасні конфлікти не мають якоїсь суто географічної прив'язки до місцевості. Пожежа, яка спалахнула в одній країні, іноді боєм відгукується і в іншій країні, яка розташована за тисячі кілометрів від епіцентру. Й іноді через багато років. Чи могли би ми уявити собі присутність етнічних чеченців по обох боках протистояння на Донбасі, якби не попередні, впродовж кількох десятиліть військові конфлікти на Кавказі? Чи як пояснити там появу бороданів, що називають себе «сербськими четниками»? Вочевидь, військове протистояння приваблює в зону конфлікту всю воєнізовану і здатну на вбивство масу людей, котрі вирішили, що свого часу вони «не довоювали». Особливо драматичним з огляду на це є становище місцевого населення, яке в один момент опиняється під контролем «псів війни» різних національностей – вишколених бійців, котрі стали професіоналами у справі вбивства і війни. Не варто і забувати, що конфлікт навіть у найменшій країні може бути породжений геополітичними зазіханнями інших країн, на які мусять дати відповідь і міжнародні інституції. Терпіти порушення прав людини, вбивства, руйнування міжнародне співтовариство у XXI столітті не може. Тому і конфлікти рідко коли залишаються локальними, а відразу ж виходять на глобальний рівень. Тому і журналістів цікавлять конфлікти, розташовані ніби й далеко від їх аудиторій. Але, показуючи об'ємну картину конфлікту для своїх читачів / глядачів, журналісти доводять «близькість» цієї проблеми і необхідність її вирішення. Тож, можливо, роль іноземних журналістів, які висвітлюють події в Україні, ще колись і отримає належну оцінку з боку вітчизняних колег. Зрештою, й іноземні і вітчизняні журналісти, показуючи факти про війну, роблять усе від них залежне, щоб ця війна припинилася, незалежно від місця.

По-третє, слід відзначити наявність «сірих зон». Будьте готовими до того, що в зоні військового протистояння не діятимуть звичні для цивілізованої людини норми і правила. Не діє, або тимчасово призупинена дія національного законодавства та міжнародного права. Це не означає, що ці норми не потрібно знати. Рано чи пізно війни закінчуються і військові злочини розслідуються, винні притягаються до відповідальності. Тож нагадувати іноді про це варто. Але не думайте, що ці норми будуть виконуватися вже і зараз.

Концентрація озброєних людей з різною мотивацією та різним ступенем підпорядкованості керівництву, життя в постійному стресі перетворює місцевість на поле для виживання, для якого всі засоби годяться. Облаштувати вогневу точку на дзвіниці церкви? Перетворити школу на штаб, використовуючи дітей як прикриття? Взяти журналіста в заручники, щоб отримати викуп? Пограбувати подорожнього чи відібрати авто/фотоапарат у журналіста? Це все реалії «сірої зони».

По-четверте, можливість покладатися тільки на себе. Природа гібридної війни передбачає складність і нетривкість досягнення будь-яких домовленостей щодо дотримання будь-яких правил. Військове керівництво не завжди може забезпечити журналістів на важко контрольованих територіях, а іноді і не мають особливого бажання все журналістам показувати. Держава не завжди може використати свій дипломатичний та інший потенціал для захисту свого громадянина в іншій країні, не кажучи вже про ситуацію, коли цей громадянин потрапляє в халепу, вирішення якої офіційними каналами неможливе або надзвичайно утруднене. З ким вести переговори щодо обміну чи звільнення? Як надіслати адвоката? Кому надіслати ноту протесту? Ці питання постають і перед потужними державами, не лише перед українським керівництвом. Що ж, українські журналісти, мабуть, і раніше не сильно відчували особливу турботу за них державних інституцій чи редакцій. Тому і останні випробування не стали для них чимось особливим. Вміння швидко приймати відповідальні рішення, сподіватися лише на себе та своїх товаришів, думати «своєю головою» – це ті компетенції, які особливо затребувані сучасною екстремальною журналістикою.

Результати опитування [10] журналістів, що працюють у зоні підвищеного ризику (ЖЗПР) засвідчили, що редакції не забезпечують журналістів страхуванням для поїздки в зону конфлікту – лише 5% опитаних мають страховку, а половина опитаних не використовують жодного засобу захисту.

Можливо, саме тому нова Міжнародна декларація з безпеки журналістів, оприлюднена на початку грудня 2015 року в Женеві провідними медіа-організаціями світу [11] базується на новому підході до відповідальності за безпеку журналістів.

Раніше вважалося, що всю відповідальність за запобігання нападів на журналістів несуть тільки держави, оскільки напади часто є прямим наслідком безкарності. Тим не менш, експерти, які зробили внесок у розробку Декларації, відзначили важливість підвищення обізнаності самих журналістів, редакцій та медіа-організацій про передові практики, пов'язані з безпекою, та про політики і механізми, спрямовані на оцінку і контроль ризиків, із якими стикаються журналісти [12].

Висновки. Отже, вирушаючи в зону конфлікту, журналістам варто пам'ятати принаймні про такі особливості сучасних конфліктів: війни гібридні за своєю природою, тому роль журналістів надзвичайно зростає; війни не мають місцевої локалізації, тому варто враховувати міжнародний контекст; війни миттєво перетворюють мирні території на «сірі зони»; ні монополії на застосування зброї, ні впливів та звичних інструментів у таких зонах державні інституції чи міжнародні організації зазвичай не мають, тож безпека журналіста може гарантуватися багато в чому тільки його власними зусиллями.

Література:

1. Об'єднаний центр допомоги журналістам <http://nmpu.org.ua/objednanyj-tsentr-dopomohy-zhurnalistam/>.
2. Довідник безпеки журналістів : Самоохоронник у гарячих точках та при громадянських заворушеннях / Упор. Клемпуш Ж. Під Ред. Штурхецького С. – Рівне, НМПУ, 2007. – 82 с.
3. Журналісти стріляють не кулями / Упорядник О. М. Клубань. – К. : Прес-КІТ, 2012. – 200 с.
4. Safety and Solidarity for Journalists in Ukraine 2014 : A handbook for journalists unions facing a crisis / IFJ.-Publisher : International Federation of Journalists, International Press Centre. – Brussels, 2015. – 48 p.
5. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації : Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ / Буроменьський Михайло, Штурхецький Сергій, Білз Емма, Бетц Мішель, Шюпп Кріс, Казанжи Зоя. – К. : «Компанія ВАІТЕ», 2016. – 118 с.
6. Цаплієнко А. Книга змін: оповідання / Андрій Цаплієнко ; перекл. з рос. Ж. Куяви ; передм. Д. Комарова. – Харків : Книжковий Клуб «КСД», 2016 с. : іл.
7. <http://ua.korrespondent.net/ukraine/comunity/3366864-zhurnalisty-osoblyvoho-pryznachennia-za-scho-zatrymaly-korespondentiv-LifeNews>.
8. Безпека та солідарність журналістів в Україні 2014 : Посібник для журналістських об'єднань у кризових ситуаціях / Б. Тимошенко, Ю. Луканов, О. Моні-Кирлі. – 2014. – 48 с. <http://cje.org.ua/ua/library/safety-and-solidarity-journalists-ukraine-2014>.
9. Ukraine Reporting conflict : A practical guide for journalists/ Thomson Foundation, Published March, 2015. – 20 с. http://www.thomsonfoundation.org/assets/News_Features/2015/Ukraine_MWebster/Ukraine-guide_2303_X-1a_SL.pdf
10. <http://www.telekritika.ua/profesija/2015-09-17/111303>.
11. http://www.freemedia.at/fileadmin/uploads/media//International_Declaration_on_the_Protection_of_Journalists_Geneva_.pdf.
12. <http://imi.org.ua/news/51538-oprilyudneno-novu-mijnarodnu-deklaratsiyu-z-bezpeki-jurnalistiv.html>.